

Маруся

Марко Вовчок

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

© Видавництво «Богдан». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Маруся

Те, що я розповім вам, діялося давним-давно в Україні, у глухій пущі, і ще й досі по світові не рознеслося. Бабуся, що мені оповідала, упевняла, ніби у глуші є чимало чесних великих подій, все одно як пишних квіток. І оповідала бабуся — а вона була давня сильно, прожила чимало на білому світі, чимало дечого побачила та чимало дечого зазнала — оповідала вона, що нічого в світі не можна поставити врівень із цими порослими в глуші квітками, ні з цими, що в глуші укриті, подіями. «Віки йдуть, минають, — оповідала вона, — а все однаково пишні, свіжі квітки ваблять зір своєю розкішшю, а тихі, величні події любо заспокоюють і м'якшать серце людське».

I

Давним-давно в Україні стояв хутір, а в тому хуторі проживав козак Данило Чабан із жінкою та дітьми.

Хутір цей, де вони жили, такий, що кращого не бажала б собі найвередливіша людина. Достався він Данилові, перейшовши через руки бозна-скільких прадідів і прабабок; а відомо ж кожному, що де оселиться українець із українкою, там зараз зацвіте вишневий садочок коло білої хатини, запахнуть усякі квітки, простеляться криві стежечки по степу та гаю та розлягатимуться мелодійні пісні, — то можете уявити собі, що який то садок був, викоханий стількома поколіннями Чабанів, що яка то сила квіток, кілька улюблених куточків і в степу, і в лісі, і на суміжній луці, та яке то багатство пісень!

До того сам Бог щасливо умістив цей хутір між степом та лісом, річкою та лукою, горою й долиною: з одного боку степ ховався з очей, зелений, безкрай, запашний, покритий хвилями зелені, з другого — знімалися до неба гори, то заквітчані деревами, м'якенькою травицею, то каменясті й оголені. Прегарна долина, зовсім самотня, без слідів або дороги, якось щасливо цвіла собі з

третього боку, а з четвертого котила води свої річка, то через луку, врівень із м'якими берегами, відбиваючи в своїх водах одне небо з його світилами та габу гнучкого комишу, то раптом попадала між дві скелисті кручі й шуміла під їх величезною аркою.

Боже, як красно бувало літнього ранку, коли сходило сонце, лука виблискувала росяними краплями, і випурхувала птиця, що притаїлася в комиші, і легенька пелена туману виринала над рікою! Боже, які солодкі були в безжурній долині, з першим промінням сонця, перші ранішні пахощі трави та квіток! А посвіжілі в нічній тиші гори, позолочені світлом та блиском! А ліси, що тихо шелестять листом! А степ безкрай, ввесь укритий тінями та повіддю світла!

Це ранок — а день який! День, коли усе в природі прокинулося, живе в повному розпалі світла, життя та діяльності! Як шуміли тоді свіжі ліси і як сяяла безжурна долина. Як ніжив розкішний степ і що творив у людській душі гомін глибокої ріки разом із трепетом дзвінкого комишу!

А вечір! Тихий, рожевий вечір, що обгортає землю пільмою і прохолодою!? А зорі, що висипають на небо, і місяць над обрієм — смуга місячного світла на темному степові, узлісся, посріблене саявом, чашечки нічних квіток у долині, м'яко освічені місячним промінням, зорі горять в глибинах ріки і дзюрчать у тихих струмочках, одна гора вся стуманіла, а друга посвітлішала, і ясний огник в хатині, що потонула посеред розквітлого саду!

А крім цього вдячного сусідства м'якої луки з глибокою рікою, величних гір та укритої цвітом долини, гомінливого лісу та хвилястого степу було ще добре сусідство хороших людей козацького роду.

Кожного свята неодмінно або самі Чабани вибиралися у гості, або повинні були вдивлятися й пізнавати, хто це простує степовим шляхом до хати: Семен Ворошило чи Андрій Крук; або знову треба

було йти назустріч, почувши в долині голосну балачку веселої та вродливої дівчини Ганни, яка появляється попереду інших дівчат та молодиць у величезному, яркому, оце дорогою сплетеному вінку на голівці, або мусили дождити на березі, поки не наблизиться утлий човен Івана Грома.

Та яка користь перелічувати всіх друзів та приятелів, до чого розповідати про всі їх розваги та забавки, приязні зустрічі, любі побачення, ласкаві розставання? Між чужими наймиліша забава може видатися найнуднішою, найбільші радощі незрозумілими — це вже відомо, як відомо й те, що часом ніякі принадні ігрища та радощі не зрівняються з тихою бесідою добрих знайомих людей, і жодні красномовні речі не заступлять мовчазного товариства певного, вірного друга. Мені здається, найкраще буде просто сказати, що на хуторі життя було дуже гарне, таке гарне, що нікому не спадало й на думку у чому-будь змінити його, ніхто не мав бажання чим-будь прикрасити його.

Але життя людське, мовляв, не простий, рівний, гладенький шлях. Ох, скільки рівчаків, проваллів та всяких пригод!

І от по Україні пішла недобра поголоска, а що гірше — почали діятися негарні речі. Що квітка запашніша і свіжіша, тим скоріше простягають руки до квітки і «за її красу зривають її» — хороша була Україна, а от татарва та інші всякі вороги линули до неї і шматували її, міряючись один із одним в шахрайстві, ненажерливості та зраді.

Багато було кривавих, грізних січ, тяжких переворотів, сумних та страшних подій — про них довго треба було б оповідати.

За Богдана Хмельницького — я маю надію, що ви всі чули і знаєте трошки, що то за гетьман був Богдан Хмельницький? — за Богдана Хмельницького Україна немов відпочила, але після його смерті такі розрухи знов настали, таке безталання, що, кажуть, тоді найгірші очі плакали й наймудріші голови туманіли.

Народ український розбився на угруповання: хто стояв за Московщину, хто за поляків, хто за приятельство з татарами. Як завжди майже, на жаль, це буває, до спільного діла домішалися особисті справи, почалися сварки, чвари і, нарешті, сталося, як мовить прислів'я: «Запрягли наче прямо, та поїхали криво».

II

Одного вечора зібралися гості у Данила Чабана. Вечір був тихий, темний, гості були задумані та сумирні, господарі не клопітливі й не веселі. Більш розмовляли очима, як словами. Усіх, либонь, огорнули одні й ті самі думки, усім лежали тягарем на серці одні турботи. Зрідка зверталися до Андрія Крука з запитанням про місто Чигирин і, коли провадили розмову, то все про те місто Чигирин.

Знати було, що Андрій Крук добре знав це місто: він відказував, не запинаючись, і немов малював своїм оповіданням і мури чигиринські, і вулиці, і кріпосні вали.

Жіноцтво журливо прислухалося до чоловічої розмови, а коли ця розмова втихала і клуби диму починали повивати вусаті обличчя, вони тихо проміж себе шепотіли. В їхньому шепоті все чулося про всякі січі, про спалені міста, зруйновані села, про полеглих у січі людей. Безнастанно жіночі обличчя бліднішали, безнастанно на їх очах блищали сльози.

Одна бабуса сиділа, ніби скам'яніла, нерухомо, тільки вряди-годи, коли всі змовкали, вона, немов прокинувшись, говорила:

— Мої обидва пішли. Сама виряджала!

— Твій теж пішов? — стиха спитала подругу молода дівчина, що, як знати було з блілого її обличчя й гарячкової жвавості, сама недавно вирядила «свого».

— Пішов. Учора ввечері ми...

Вона хотіла щось розповісти, та губи її затремтіли й помертвіли — вона нічого не розказала, і подруга її більше не питала.

Діти не вовтузились, не пустували, а тулилися де-небудь у куточку і з насупленими личками теж думали свої думи, або, присівши до старих, нашорошували вуха і, либонь, ловили кожен погляд і затамлювали кожне слово.

Одна лише манісінька гостя, з білявою голівкою, з величезними блискучими очима та з червоними губками, пильно провадила своє діло; від пильності та клопоту вона навіть висунула гостренького язичка і, схиливши набік голівку, в'язала якісь снопики з трави.

Все більше вечоріло, і в хаті все більше затихало. Уже манісінька гостя, випустивши з рученят снопики, сама лежала снопиком біля ніг материних, обнята міцним сном, запнута вся довгими пасмами ясних кучерів.

Надворі було темно, й у хаті стало тихо-тихо. Раптом хтось постукав у хатнє віконце...

Сталося це так несподівано, що зразу ніхто не вірив сам собі. Але стукнуло вдруге й ще раз, і чути було виразно, ясно, голосно.

Господар підвівся зі свого місця й пішов відчиняти двері; його гості та приятелі смотали безпечно, як перше, люльки; жіноцтво сполохалося, дітвора здригнулася.

Данило відхилив двері і спитав, хто стукає. Йому відказали голосом, від відгуку якого заспівало хатнє віконце, що це подорожній втомлений чоловік просить дозволу відпочити у ласкавого господаря.

Данило на це відповів: «Милості просимо» — і, розчинивши двері навстіж, запросив подорожнього увійти.

В розчинені двері потягло запашним вечірнім повітрям і на хвилину блиснуло кілька блідих зір, потім двері заступила велетенська людська постать, у всіх закутках залунало і прогуло: «Помагай Боже», — і, низько схиливши голову, боком пронісши

могутні плечі, уступив до хати подорожній.

Коли б у хаті були люди хиткішої, менш спокійної вдачі, вони, певно б, змішалися і не знали б, як вітати цього подорожнього. Хоч в Україні й не дивовижу могутня та блискуча козацька краса, проте не легко було б знайти до пари цьому, що увійшов до Данила Чабана, подорожньому. Цей височезний зріст разом із дивною стрункістю та зміїною гнучкістю, це засмагле суворе обличчя з вогняними очима, чутість та обачність до всього і zarazом вільний, безпечний спокій хоч кого примусили б здригнутися.

Але в Даниловій хаті зібралися все люди не скорі до переполоху, тим-то й стомленого подорожнього повітали, як і личить стомленому подорожньому мандрівцеві: його привітно запрошено садовитися і щиро частовано, чим Бог послав.

Мандрівець визначався простою, і скромністю, і доброчинністю, і звичайністю. Як людина перехожа й нікому тут не відома, він зовсім і не виставляв себе напоказ, а так само й не впивався цікавими очима в усі закутки хазяйської хати, не розпитував хитрими та пустими запитаннями про життя хазяйське — зовсім ні. Анітрохи. Мандрівець, якщо й вів розмову, то все про справи спільні, що всіх тоді цікавили й хвилювали: про вороже грабіжництво, руйнування і спустошення України, про грабежі та гвалти, які він бачив дорогою; спитав господаря, чи тихо поки що у них і чи безпечні окружні дороги.

Господар та його гості, зі свого боку, показали себе примірно: дивлячись на такого мандрівця, певно, їм приходили на гадку питання, від яких смертельно свербів язик: звідки він, мандрівець, прибув і куди мандрує? Скільки він виходив гір та долин, поки втомилось його міцне тіло? Чи мандрує він, давши зарік, чи з нужди, чи з примхи? Де він уродився та охрестився, коли говорить про невірного турка, як про не раз ловленого звіра, про поляків — як не раз випробуваних панів, про москалів — не раз дізнаних бояр?

Знає він, либонь, трохи й Січ Запорозьку, бачив і всю Україну з краю в край.

Але ніхто не потурбував подорожного, а себе не зневажив ні лукавим, ні правдивим питанням. Розмовляючи, лише дивилися на нього, на його сільське вбрання та міркували про себе, де та тихомирна нива, оброблена його руками, на якій він здобув собі шрамище на всю щоку, від горбатого носа до сторожкого вуха?

Однаке що далі точилася розмова, тим подорожній ставав балакучіший; мабуть, заохочений увагою всіх присутніх та мовчазним співчуттям, він почав описувати так живо й яскраво недавні битви, що всі затаювали дихання, ніби самі навіч бачили справжні січі. Безпечні з виду козаки запалилися; жінки скрикували й плакали, діти, втративши сон, що все перемагає, і ті з напіврозкритими устеньками, з широко розплющеними очима сиділи нерухомі на своєму місці, немов зачаровані.

Раптом різко пролунали два постріли з пістоля, один за одним. Усі в хаті припинили й нашорошили вуха. Постріли донеслися звідкілясь зі степової далечини, і знову настала супокійна тиша, як і попереду. Мовчанка тяглася далі, але більш жодного звуку не донеслося, крім повівання пахучого повітря в розквітлому гіллі саду, що обступив навкруги хату.

— І до вашого хутора долітає голосок! — промовив подорожній.

— Це чи не з чигиринського шляху? — мовив і собі Андрій Крук.

— Чути звідусіль! — відказав господар.

Тим часом жіноцтво стало тихо прощатися з господиною, вибираючись додому. Одні вели, інші несли дітей.

Між жінками були й старі, і молоді, і зовсім ще молоденькі, але на всіх їх різноманітних обличчях, коли блискуче світло освітило їх, як прощались, визначалася в тисячах різноманітних виразів та сама непокхитна воля, яка вогняними рисами відбивалася на обличчях

чоловіків.

Потонула в запашному, розквітлому саду хата, в якій тремтяче світло каганця відсвічувалось на вусатих обличчях; на порозі напіввідчинених дверей постать господаря, що проводив очима гостей, які тихо зникали на околишніх стежках; двір, що виходив у степ; ніде ані тину, ані огорож, окрім шелесту дерев, що все являло, здавалося, мирний сільський малюнок, але, разом із тим, малюнок цей також дихав, сказати б, якоюсь особливою, німою та тихою, але грізною силою.

З гостей лишилися тільки Андрій Крук та Семен Ворошило.

III

— А як тепер добратися до Чигирина? — спитав подорожній, стишуючи голос, як звичайно мимохідь робить це чоловік непевного часу, починаючи розмову про щось для себе важне.

— Труднуватو, — відповів господар. — Скрізь польські ватаги...

Приятелі господареві мовчки випустили з уст по величезному звосі диму, притім злегка підвелися догори їх густі брови, й усе це разом без слів красномовно промовляло про те, що думки у них зовсім однакові з думками господаря.

Подорожній встромив очі в бесідників та обертав погляд то на одне незворушне обличчя, то на друге. Уже сам погляд цих огняних, пильних очей промовляв про те, скільки пережито вже небезпеки, скільки перебуто труднощів, яка то звичка зустрічати лихо, яка моторність у боротьбі з пригодами.

— А мені дорога просто у Чигирин, — мовив подорожній.

— Тепер туди просто й ворона не пролетить, — зауважив Андрій Крук.

— А чи далеко до Чигирина? — спитав подорожній.

— Краще б далеко, та легко, а то близько, та слизько! — озвався Ворошило, а Андрій Крук уважніше поглянув на подорожнього, а господар на Андрія Крука.

— Нашому братові, мандрівцеві, нема чого розбирати доріг, — відповів мандрівець. — Хоч часом дорога випаде й докученька, а береш її... Гаразд, як трапиться добрий товариш, панове! Я вам скажу, був у мене добрий товариш — була в мене з ним і добра рада, і щира правда!

З останніми словами мандрівця щось особливе мигнуло на обличчях його слухачів.

— Звісно, — мовив господар, — добре братство лучше великого багатства!

— Хороші у поляків пани, у турків султани, у москалів ребята, а в нас брати! — мовив Андрій Крук.

— Та не всякого пана знати по жупану! — сказав Ворошило.

— Поганий той піп, що вгадує свята тоді, як вони проминули! — відказав мандрівець, обводячи їх своїми іскрометними очима.

Йому відповідали не менш зрозумілими поглядами.

Якийсь час тяглася оця німа розмова, але остільки красномовна, що після неї і слів не треба було: один одного признали.

— З Січі товариство уклін засилає, — сказав мандрівець, — а мене послом у Чигирин.

— Ми вам вірні друзі і слуги! — відказали йому козаки в один голос.

— Що нового? — спитав січовик.

— Та один погодився був із Москвою, а другий з Польщею перемовляється, турків на поміч покликав. Люте врем'я!

Глибокий сум охмарив козачі обличчя. Журба, прикрита зовнішньою безжурністю, вирвалася наверх і виявилась із усієї сили.

— Мені треба пробратись у Чигирин, — сказав січовик, трохи помовчавши.

— Всі шляхи відрізано.

— А Гунин хід?

— У них в руках!

Січовик замислився, але видно було, що його не облудна надія засмутила, не лякала трудність, а що просто він прибирав у голові нових способів та засобів, як краще осягти задуману ціль.

— Слухайте, товариші, — сказав він, подумавши, — мені треба пробратись у Чигирин до Петра Дорошенка. Справа тут іде не про одну голову, а про всю Україну... Як я опізнюсь у Чигирин, то...

Тут січовик обернув погляд у всі боки. Господині не було в хаті, діти послули сидючи, і він уже хотів був повести мову далі, як раптом зустрівся з утупленими в нього очима, немов двома величезними діамантами, що горіли співчуттям та увагою. Очі ці сяяли з темного неосвітленого кутка хати, і, тільки добре придивившись, січовик розгледів там ставну постать дівчинки, що виступала непорушно в тіні: вона, як обперлася на складені рученята, витягнувши голівку, встроївши очі, так і застигла, неначе заслухалась.

— Це моя маленька дочка, — сказав господар, оглянувшись слідом за очима січовиковими. — Марусю, підійди-но сюди!

Маруся підійшла до батька.

Блискуче світло вдарило їй просто в личко й розсипалося по всій її стрункій постаті. Це була справжня дівчина-українка, з темними оксамитними бровами, з засмаглими щічками, у вишитій сорочці з широкими рукавами, у синій запасці з червоним поясом. Густе біляве волосся заплетене у коси, і в косах трохи було кучеряве та лисніло, як шовк. На голові був вінок із квіток; одні з них уже пов'яли, інші ще були свіжі й трохи пахли.

— Марусю, — мовив батько, — що ти чула з нашої розмови?

— Усе, — одказала Маруся.

— А що?

Марусині очі звернулися на січовика.

— Треба в Чигирин, — промовила вона, — треба до пана гетьмана...

— Слухай, дочко, — сказав батько повагом і стиха, — про те, що ти чула, не кажи жодній живій душі, так, наче ти й не чула. Розумієш?

— Розумію, тату! — відказала Маруся.

Батько не наказував удруге, і Маруся не давала ніякої обіцянки, але про непохитну щирість дівчати не було й сумніву.

— Не треба тобі слухати нашої мови, Марусю, — сказав Данило. — Піди поклич матір з саду, скажи їй, що брати поснули.

Маруся покірливо пішла до дверей, але в ту ж мить раптом почулося кінське тупотіння — скакала ніби ціла ватага кінноти, чути було різноголосе грубе гукання, і бліде, як смерть, обличчя господині з'явилося на дверях.

— Скачуть верхівці... ватага... — промовила вона, — просто до нашої хати... ось вони...

— Пропало все діло! — глухо вигукнув Данило.

Січовик став уже на рівні ноги й держав у руках шапку. Козаки стояли мовчки. Метушні не було найменшої, але знати було, що мислі тяжко напружені були в кожній голові й що тисячі планів і намірів перевернулося в кожного на умі.

Господиня зачинила двері знадвору в сіни і з сіней у хату і стояла, не зводячи очей з чоловіка, дожидаючи наказу та розпорядку.

Коло неї так само бліда й у такому ж замішанні стояла Маруся.

— Ви спіть! — промовив Данило, звертаючись до козаків. — Ти роби щось, ший! — наказав він жінці. — Я пішов до товариша ще за дня... Козаки прийшли оглянути воли, торгують у мене... — А потім звернувся до січовика: — Єсть вихід із світлиці у степ. Йди за мною!

Все це сказано було хутко, а враз потому виповнене хутчій, ніж це можна розповісти словами.

В одну мить обидва козаки лежали на лавках і спали завидним сном, підклавши під голови люльки та шапки; світло грало на їхніх обличчях, анітрохи не тривожачи їх міцного сну, дихання було таке мірне, що по ньому можна було, немов по годиннику, рахувати час; хазяйка сиділа над роботою, Маруся теж, обидві пильно потонули в мудрощі мережаних рукавів.

Данило з січовиком швидко переступили темні сіни, відчинили й зачинили за собою двері у світлицю.

IV

Тим часом ватага пригнала й була вже перед ґанком; хропіння коней, переговори верхівців виразно було чути в хаті; потім кілька чоловіків зіскочило з коней, а далі нагло загрюкали в двері, і хтось грубим голосом крикнув:

— Ей, ви! Одчиняйте!

Не вспіла господиня звестися й спитати, хто там, як двері мало не зіскочили з одвірків від нового грюкання, і вибита шибка задзвеніла в хаті, упавши додолу разом із висадженою рамою. З шорсткими вусами й широкими вилицями пика зазирнула у вікно швидко, неймовірно та підозріло все оглянула й гукнула:

— Чого не відчиняєш?..

Господиня впустила з рук роботу, але все ще стояла, вагаючись, на одному місці.

— Відчиняй! — загукало одразу кілька грізних голосів, і двері так затремтіли від ударів, що вся хата здригнулася.

Господиня відчинила двері. Ватага чужоземних солдатів вдерлася до хати й з галасом та гамом кинулася нишпорити по всіх кутках.

Господиня, зібравши коло себе малу дітвору, нагло розбуджену, перелякану і здивовану, що пильно стежила за всією метушнею

очима, повними сліз, стояла осторонь і байдуже дивилася на те, як
ввесь її хатній прибір, усе хазяйське добро кидали додолу, били й
нищили.

• • •

Далі — у повній книжці «Маруся».
nashaknyga.com.ua